

Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen

Rudolf Šrámek (Brno)

IZVLEČEK: V pričujočem članku je v kratkem opisu pojmov (= sistemskih kategorij) etymon, proprialni poimenovalni motiv in proprialna vsebina podan poskus, da bi zajeli najbolj bistveno, kar ustvarja razliko med apelativnim in proprialnim. Na koncu je opozorjeno na razvojne tendence, ki se v imenoslovju izraziteje uveljavljajo od polovice 20. stoletja naprej.

The Etymon, Naming Motif, and Meaning of Proper Names

ABSTRACT: This article provides a short description of the terms (or system categories) of etymon, proper naming motif and proper content, and seeks to capture the most essential features that create the difference between the appellative and proper. It concludes by drawing attention to developmental tendencies whose application in onomastics has become more pronounced since the second half of the 20th century.

0. Pro slovanskou komparatistickou toponomastiku není obtíženo v jednotlivých slovanských jazycích objevit množství místních jmen sídlištních i nesídlištních (= oikonym i anoikonym), ve kterých v různých způsobech „pokračuje“ život praslovanských etymonů nebo kořenů. Tak např. k psl. *bukъ* „(Rot)buche, fagus silvatica L.“ lze sestavit celé hnízdo jmen, reprezentujících nejrozmanitější názvotvorné¹ struktury, srov. z oikonym např. čes. *Buk, Buková, Bukovsko*, sloven. *Buková, Bukovec*, pol. *Buków, Buczyna*, dolluž. *Bukovina*, horluž. *Bukowc*, starosrb. **Bukovina* (>něm. *Buckwitz*), polab. **Bukovnica* (>něm. *Büknitz*), slovin. *Bukovnica*, bulh. *Búčeto*, mak. *Bukovo, Bukov Dol*, chorv. a srb. *Bukovac*, rus. *Bukovišče*, ukr.

¹ Termín *názvotvorný* je užitý jako propriální protiklad k termínu *slovotvorný*, jak to popsal Henryk Borek ve studii *Potrzeby i zadania nazwotwórstwa w toponymii słowiańskiej*. In: *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo* 6. Warszawa 1983, s. 51–62. – Podrobnou analýzu podává Aleksandra Ciešlikowa, *Profesor Henryk Borek i Jego nowe spojrzenie na nazwy własne*. In: St. Gajda (red.), *Region w świetle nazw własnych*. Opole 2007, s. 37–47. – Viz také: Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 36.

Bukovec, brus. *Buk*.² Bohatým pramen jsou anoikonyma, jejichž struktury jsou ve srovnání s oikonymy rozvinuty bohatěji, protože jejich tvoření je zakotveno v místních regionálních dialektech, srov. např. pomístní jména (= Flurnamen) z češtiny: *Bučanka*, *Bučí/Boučí*, *Bučice*, *Bučicko*, *Bučina/Boučina*, *Bučinka*, *Bučník*, *Bukovský*, *Buk*, *Bukáň*, *Bukanov*, *Bukavky*, *Bukov*, *Buková*, *Bukovačky*, *Bukovnice*, *Bukovanka*, *Bukovanky*, *Bukovčice*, *Bukovec*, *Bukoveček*, *Bukoví*, *Bukovice*, *Bukovina*, *Bukovinka*, *Bukovinný*, *Bukovinský*, *Bukovinsko*, *Bukoviště*, *Bukovka*, *Bukovna*, *Bukovnice*, *Bukovnický*, *Bukovník*, *Bukovno*, *Bukovsko*, *Bukový* atd.³ Z polských pomístních jmen jsou známy podoby jako *Buczyszna*, *Bukowizna*, *Bukora* aj. – Anoikonyma představují nesmírně cenný materiál,⁴ bohužel není zatím na slovanském teritoriu sebrán tak, aby mohl být systematicky zpracován a dokumentován v anoikonymické části budoucího *Slovanského onomastického atlasu*.

Už stručný výběr toponymického materiálu, který jsme výše na jménech s etymonem *bukъ* představili, odkrývá problémy, které ve slovanské onomastice souvisejí s interpretací etymonu, struktury, pojmenovacího motivu a významu vlastních jmen. Problémy lze shrnout do dvou skupin:

- Absence jednotného obecně teoretického konceptu onomastiky:

To se projevuje nejednotným definováním kategorie „vlastní jméno“, zaměňováním apelativní a propriální sféry jazyka (zejména nerozlišováním funkce apelativ a funkce proprii a slovotvorby a názvotvorby) a nedostatečným zřetelem ke kategorii „propriální význam“.

- Pojetí studia vlastních jmen jako „etymologie“.

To vyvolává ve slovanské onomastice značně nerovnoměrnou situaci - metodologie onomastické práce je stále závislá a na etymologickém přístupu pozitivisticko-filologické školy, zatímco obecná onomastická teorie pracuje s výdobytky moderní lexikologie, sémantiky, sémiotiky a komunikačních teorií. Ještě v 1. polovině 20. stol. se onomastika jevila jako výkladová disciplína převážně etymologická a onomastická teorie stála pouze v začátcích, dnes se situace obrací:

² Viz Vladimír Šmilauer, Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik. Praha 1970, s. 44.

³ Pro české jazykové území jsou pomístní jména sebrána téměř v úplnosti: z historického území Čech kolem půl milionů, z Moravy a Slezska čtvrt milionů. Materiál je uložen v archívech Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze (pro Čechy) a v Brně (pro Moravu a Slezsku). Bylo zahájeno jejich lexikografické zpracování, pracuje se na digitalizaci. Viz: Libuše Olivová-Nezbedová, Jana Matúšová, *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. Praha 1991, a *Retrográdní index slovníku pomístních jmen v Čechách*, Praha 1991. - Libuše Olivová-Nezbedová, Miloslava Knappová, Jitka Malenínská, Jana Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha 1995. - Libuše Olivová-Nezbedová, Jitka Malenínská, *Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek*. Praha 2000. - *Slovník pomístních jmen v Čechách*. Sv. I. Praha 2005, sv. II. Praha 2006.

⁴ Prokazuje to i práce našeho jubilanta *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Uredila Metka Furlan in Silvo Torkar. Ljubljana 2006.

velmi intenzivně se propracovávají teoretické principy onomastiky a tím se nauka o vlastních jménech zařazuje do proudu moderní lingvistiky jako její relativně samostatná disciplína.⁵

V následující části bychom na zmíněnou nerovnoměrnost chtěli na vybraných jevech poukázat blíže.

1. Etymon

Je nesporné, že základem (kořenem i odvozovacím základem) výše uvedených toponym je etymon *bukъ*. Ten je, jak známo všeslovanský, s výjimkou jižní slovanštiny, která má *bukev*, *bukva*.⁶ Výklady jmen přešly od původně naivních (pseudovědeckých, nesystémových) a lidových (folklorních) interpretací do metodologie vědecké analýzy vlastně tehdy, až si začaly všimnout dvou stránek vlastních jmen – jejich etymonů a jejich afixálních částí. Tento krok nastínil už Josef Dobrovský, ale typickým způsobem ho propracovala až škola France Miklošiče,⁷ podle jehož principů se materiál v onomastických dílech a slovnících řadil hnízdovým způsobem k etymonům. Klasickým příkladem je první reprezentativní knižní dílo slovanské toponomastiky – slovník *Moravská jména místní. Výklady filologické* od Františka Černého a Pavla Váši (Brno 1907). Zároveň se ovšem předpokládalo, že východiskem toponyma je existující homonymní apelativum, a to i tam, kde takový lexém v apelativech doložený není. U Černého – Váši (s. 182) zní proto heslo s etymonem *bukъ* takto (zkráceno):

buk- (cizí, srov. stnor. bók = buk).

buk de Buk 1349

bukov Bukov 1242, Buccou 1258 ...

buková z buk-ov- ...

bukovina z buk-ov-ina; deminut. *Bukovina* ...

bukovany pův. Bukověné, Bukouaz 1131, Bukouany 1176 ...

bukovice pův. buk-ov-ica, de Bukouicz 1361 ...

pobučí pův. po-buč-ъje, Pobus, Pobitz 1275....

Srov. Buk, Buky, Bučí, Bukov, Buková, Bučina, Bukovina, Bukovno, Bukovník, Bukovice, Bukovka, Bukovec, Bukovsko v Čechách.

Z organizace hesla je vidět, že metodologický postup výkladu propria má na počátku stanovení etymonu, po němž následuje výčet reálně existujících nebo jen

⁵ Podrobněji viz Rudolf Šrámek, *Onomastická teorie ve slovanské onomastice*. In: Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. T. I. Warszawa – Kraków 2002. s. XXX–XLIII.

⁶ Viz Václav Machek, *Etymologický slovník jazyk českého*, Praha 1968, s. 76

⁷ Viz Franz Miklosich, *Die Bildung der slawischen Personennamen*. In: Denkschrift der Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse, Bd. 10. Wien 1860, s. 215–330, a *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slawischen*. In: Denkschrift ... Bd. 14, Wien 1865, s. 1–74. Společné vydání: Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*. Manuelneudruck. Heidelberg 1927.

potencionálně existujících apelativ, ke kterým se přiřazují „homonymní“ toponyma. Tak se základní předmět slovníkové práce, tj. vlastní jména místní, ocitá vlastně až na posledním místě. Proprium se tak stává pouhou exemplifikací „apelativ“. Nepočítá se s vysvětlením faktu, že některá výchozí apelativa skutečně existují nebo ve starších vývojových fázích jazyka existovala (u hesla **buk-** jsou to v češtině jen čtyři: *buk*, *buková*, *bukovice*, *bukovina*. Ostatní lexémy jako apelativa známy nejsou: *bukov*, *bukovany*, *pobučí*. Mezi „apelativy“ a homonymními proprii se tedy nečiní žádné diference. Takto pojatý slovník vykládá pomocí vlastních jmen existenci doložených i nedoložených apelativ, jejichž spojujícím znakem je shodný etymon. Metodologicky tu na prvním místě stojí princip shodný s rekonstrukcí „původních“ apelativ v etymologických slovnících a s historicko-filologickou přesností popisu vývoje jazyka, zejména jeho hláskoslovné a „slovotvorné“ stránky. Srov. např. u slova *bukovina* zdůraznění struktury *buk-ov-ina* nebo u *pobučí* rekonstrukci *po-buč-ěje*.

Výklad propria na základě jeho etymonu (a jeho odvozenin) má však několik předností, bez kterých se ani současná lingvisticky orientovaná onomastika neobejde. Zdůrazňují jen tři přednosti:

- Prostřednictvím etymonů je možné odkrýt vazbu proprií na lexikální zásobu konkrétního jazyka a na strukturu lexikálně sémantických významů. Vznikají tak klasifikace proprií podle toho, co jméno „znamená“ – vznikají tak třídění proprií podle sémantických okruhů typu „příroda“, „vodstvo“, „vertikální členění povrchu“, „typ a kvalita půdy“, „způsob dobývání půdy a hospodaření na ní“, „jídlo“, „jevy duchovní kultury“, „posesivita“ atd. Zapomíná se však, že se význam (obsah) etymonu nebo jeho odvozeniny v propriu neodráží v úplnosti a z funkčního hlediska se ani odrážet nemůže. O tom podrobněji v kap. 2.

- Protože vývojové procesy, které probíhají v apelativní a propriální sféře jazyka, nejsou zcela identické, mohou propria poskytovat jiný obraz o vývojových vrstvách a jiné zeměpisné distribuci lexikální zásoby jazyka; obvykle petrifikují starší vývojový stav. Tak např. má čeština pro „Dorf, villa“ ve své západní části apelativní pojmenování *ves*, *vesnice*, na východě jazykového území je však *dědina*.⁸ Avšak zeměpisná distribuce oikonym *Dědina*, *Ves*, *Víska*, *Vsiště* vykazuje jiné parametry – v areálu apelativního *ves* se na starém sídelním areálu objevují oikonyma *Dědina*, *Dědinky*, v areálu apelativa *dědina* jsou doložena oikonyma *Ves*, *Víska*, anoikonyma *Vsisko*, *Vsiště*, *Podevsí* apod. Zobecněně řečeno: toponymie (zejm. oikonyma a hydronyma) není vázána na teritoria jednotlivých slovanských jazyků a často vytváří celoslovanský areál (srov. např. hydronymum čes. *Bystřice*, pol. *Bystrzyca*, rus. *Bystrica* atd.), nebo dělí území se slovanskými jazyky jinak než „klasické“ lexikální diference (srov. např. areály toponyma s etymony *ves X dědina X derevnja*, *lhota X* pol. *wola*, *bar- X bag-*, *bor- X sosn-*, *porub- X polom-* aj.). Studium etymonů a toponymických lexémů vůbec je proto důležitým (a někdy

⁸ Viz Jan Balhar, Pavel Jančák (vedoucí autorského kolektivu), *Český jazykový atlas*. Sv. 1. Praha 1992, s. 350, mapa č. 185.

dokonce jediným) pramenem pro poznání nebo rekonstrukci starších vývojových fází slovní zásoby a vztahu k mimojazykovým skutečnostem.⁹

- Velmi komplikovaná je otázka stanovení etymonů v hydronymii, v níž, jak známo materiál vytváří na evropském prostoru výrazné vrstvy chronologické, areálové i vývojové, na jejichž základě se může zrekonstruovat různé jazykově genetické zakotvení hydronyma (jeho etymonu). Míra práce s etymony je v hydronomastice největší: základy (kořeny) starých hydronym i většina způsobu jejich tvoření nenesou ještě znaky diferencí mezi pozdějšími jednotlivých jazyky, a proto mohou vykazovat i souvislosti indoevropské.

Onomastik-lingvista si musí být těchto předností vědom. Na rozdíl od etymologické onomastiky jeho práce však zde nekončí, ale vlastně teprve začíná, protože koncentrace na etymony sama o sobě zužuje nebo znemožňuje pohled na studium diferencí mezi apelativy a proprii a na typické vlastnosti propriálně pojmenovacího procesu a propriální sféry jazyka.

2. Propriálně pojmenovací motiv

Jako je pro apelativní slovní zásobu základním strukturujícím znakem kategorie lexikálně sémantického významu, je v propriální sféře jazyka, která je vybudovaná na jiné podstatě kategorie významu, tímto prvkem propriálně pojmenovací motiv. Centrální otázkou onomastické interpretace je proto - řečeno zjednodušeně - popis příčin, důvodů a okolností, za kterých bylo nějaké proprium vytvořeno. Centrem je proto studium propriálně pojmenovacího aktu. Pouze v momentu propriálně pojmenovacího aktu se aktivují všechny prvky a elementy, které proces vzniku propria vyžaduje a které při vzniku propria musejí být obligatorně přítomny. Vytvářejí typicky propriální celek, který nemá pendant v apelativní sféře jazyka. Jestliže tyto prvky a elementy (tento „celek“) nejsou přítomny, nejedná se o propriální, ale o apelativní pojmenovací akt a výsledkem není proprium, ale apelativum. Prvky propriálně pojmenovacího aktu jsou:

- Onymický objekt

Je to ten objekt nebo jev, který ze společenských důvodů, ve společenské komunikaci musí být pojmenován jako jednotlivina, např. je postavena nová ulice a ta dostane jméno *Buková*. Systémy a třídy onymických objektů jsou mimojazykovým, objektovým podkladem jednotlivých druhů vlastních jmen – bionym, geonym a chrématonym.¹⁰ Bionymické, geonymické a chrématonymické objekty jsou ve společenské komunikaci fixovány vždy v odlišných souvislostech a vztazích: bionyma v společenskokulturních, geonyma v geografických a

⁹ Tento význam vlastních jmen je od poloviny 19. stol. obecně známý, ale jako metodologická zásada byl propracován až vlastně v 20. stol. Srov. např. France Bezlaj, Význam onomastiky pro studium praslovanského slovníku, *Slavia*, 27, 1958, s. 353–364.

¹⁰ Jejich dalším dělením se zde nezabýváme. Např. bionyma se dělí dále na antroponyma a zoonyma atd.

geografickokulturních a chrématonyma v ekonomických, politickokulturních a ideologických. - Společnost si uvědomuje, c o propriálně pojmenovává.

- Propriálně pojmenovací motiv

Ze všech sémantických znaků daného objektu je zvolen jeden, který se stane pojmenovacím motivem: uliční název *Buková* neznamená totéž, co kvalitativní adjektivum *bukový*, např. ve spojení *bukový stůl*. Pojmenovací motiv odráží potřebu nazvat ulici podle nějakého znaku, který zaručí, že proprium bude plnit individualizující, diferencující a lokalizující funkci bez ohledu na to, co je etymonem sémanticky vyjádřeno. A proto najde ulici se jménem *Buková* i cizinec, který názvu vůbec „nerozumí“, tj. kterému není zřejmý etymologický (apelativní) význam výchozího adjektiva. Propriální motiv je sémanticky konstruován jinak než apelativní: v uličním názvu *Buková* to podle konkrétní situace může být poukaz na to, že „na konci ulice stojí mohutný buk“, „ulice je na kraji města a vede k bukovému lesu“, „byla zde kdysi buková alej“, „sousední ulice se jmenují *Lipová*, *Dubová*, *Jedlová* apod., takže s nimi vytváří *Buková* určité sémanticky specifické pole“ atd. Volba propriálního motivu musí zaručovat individualizaci a singularnost propriálního objektu. Kategorie propriálního motivu je propriálně univerzální a není vázána na konkrétní jazyk, nýbrž na charakter norem společenské komunikace a života společnosti. Z toho vyplývá, že např. čes. *Buková*, pol. *Bukowa*, rus. *Bučnaja* atd. je propriálně identické s něm. *Buchen* (*-straße*, *-dorf*, *-bach*).¹¹ - Společnost si tedy uvědomuje, p r o č a na základě j a k ý c h znaků daný objekt propriálně pojmenovává. Zatímco v apelativní slovtvorbě se tvoření jmen maximálně podřizuje morfematickým strukturám slovtvorných typů (např. v kategorii „nomen agentis“ nelze uplatnit stejně slovtvorné prostředky jako v kategorii „nomen instrumenti“), v propriální sféře je volby pojmenovacích prostředků podřízena volbě propriálně pojmenovacího motivu.

- Vlastní jazykové zpracování

Je vázáno na podmínky konkrétního jazyka. Které jazykové prostředky jsou při tvorbě jmen využity („aktivovány“), to určuje onymická norma, která v době vzniku jména působí jako regulativ. Je třeba upozornit, že ne všechny slovtvorné prostředky se uplatní jako názvotvorné. Důležité však je, že názvotvorný proces probíhá v intencích slovtvorby daného jazyka, a proto mohou propria působit jako „gramaticky dobře utvořená“, „jako bezchybná“ apod. Popis jazykové stránky proprií zahrnuje velmi širokou problematiku lexikálních základů (lexémů) a jejich vztahu k slovní zásobě fundujícího jazyka a problematiku formálních prostředků a „strukturních vzorců (modelů)“. Společnost si uvědomuje, j a k ý m jazykem a j a k ý m způsobem (podle jakého názvotvorného modelu) proprium vytvoří.

¹¹ Explicitnost v pojmenování propriálních objektů *-straße*, *-dorf*, *-bach* a jejich implicitnost (nevyjádřenost) ve jménech slovanských nevyplývá z nějakých specifík propriálních systémů konkrétních jazyků, ale z geneticko-typologických vlastností daného jazyka: slovanské jazyky dávají přednost afixální derivaci, germánské kompozici. Tím se systemově adekvátně rovněž vysvětlí např. to, že při přejímání jmen z jednoho jazyka do druhého jsou propria vřazena do propriálního systému přejímajícího jazyka a tím mohou proměňovat svou strukturu, srov. např. čes. *Petrovice* > něm. *Petersdorf*, něm. *Richenberg* > čes. *Liberec* atd. Jde o problematiku integrace jmen.

V procesu vlastního jazykového zpracování pojmenovacího motivu v proprium je rozhodující způsob, jakým se to děje. Z toho hlediska je třeba od sebe odlišovat tři typy:

a) *Přímý způsob pojmenování*, kdy zvolený pojmenovací motiv je maximálně shodný s lexikálně sémantickým obsahem motivujícího znaku. Např. oikonymum *Buk* vzniklo jako odraz skutečnosti, že ves byla založena *u buku, kolem buku*. Těmto jménům se obvykle terminologicky říká *jména přímá*.

b) *Metaforický způsob pojmenování*, kdy vztah mezi propriálně pojmenovacím motivem a obsahem motivujícího slova je zprostředkován metaforou. Např. čes. anoikonyma (= Flurnamen) typu *Břicho, Chobot, Noha, Lopata, Plachta* obsahují sice apelativa *břicho* „Bauch“, *chobot* „Rüssel“, *noha* „Fuß, Bein“, *lopata* „Schaufel“, *plachta* dialektově „Laken, Bettuch“, ale ze struktury jejich významů vydělují pouze jeden sém, který je schopen metaforicky pojmenovat propriálně relevantní vlastnost konkrétního pojmenovaného objektu: *Břicho* = pole, které je uprostřed vypouklé, *Chobot* = pole, louka, velmi často rybník, který má tvar chobotu, *Noha* = pole, louka, rybník, který je úzký a dlouhý a na jednom konci poněkud rozšířený, *Lopata* = široké, rovné, pravidelně ohraničené pole, *Plachta* = široké, rovné, ale velmi rozlehlé pole (vlastně motivicky synonymní s *Lopata*). Hydronyma typu *Hlavnice, Hlavatá* jsou metaforickým pojmenováním horních toků malých říček a potoků nebo pramenných úseků ležících na kopci. Jde o velmi starobylý propriální motiv, srov. *Kapitol* v Římě (lat. *caput* „hlava“), biblickou horu *Golgota* „lebka“¹² (= lat. oronymum *Calvaria* „Schädelstätte“), tj. vlastně „hlava“ (< aramejsky *gulgaltha* „lebka“). Metaforická pojmenování jsou antropokulturním fenoménem.

c) *Metonymický způsob pojmenování* se ve slovanské toponymii prosadil velmi markantně, jak to ukazují např. oikonyma patronymického původu: ukr. oikonymum *Jaroslavyčy* je motivováno pojmenováním „příslušníků rodu muže, který se jmenoval *Jaroslav*“. Srov. čes. *Jaroslavice*, pol. *Jaroslawice*. Jméno rodu se metonymicky uplatnilo jako jméno místa, kde se tento rod usadil. Antroponymum se transformovalo na toponymum, což znamená, že se proměnily propriálně specifikující funkce.

Jak vidět, východiskem pojmenování (= nositelem propriální motivace) může být jak apelativum (nebo jeho etymon), tak proprium. Podle toho je třeba celou onymii dělit na deapelativa a depropria. Toto dělení má zásadní význam v tom, že mezi oběma skupinami existují rozdíly v typu propriální motivace. Jestliže je jméno města *Bystřice* odvozeno přenesením (tj. transonymizací) hydronyma *Bystřice*, protože město leží kolem břehů stejnojmenné řeky, pak je oikonymum původu propriálního (je deproprium), vzniklo metonymickým způsobem a etymon *bystr-* není pro motivaci oikonyma vůbec relevantní. To znamená, že je výklad oikonyma *Bystřice* jako „substantivizace adj. *bystrá*, tj. *voda*“ nebo jako „sufix *-ica* k *bystr-*“ metodologicky i teoreticky chybný, protože interpretuje proprium jako apelativum. Oikonymum *Bystřice* je přece motivováno polohou (lokací) na řece se jménem *Bystřice* a to podává informaci typu „kde“: ves leží „na *Bystřici*“. Jestliže

¹² Viz v evangeliu Matoušově 17, 33.

však analyzujeme jméno řeky, musíme na vztah propriálního motivu k etymonu *bystř-* přihlížet, neboť ten odráží vlastnosti pojmenovaného objektu. Hydronymum *Bystřice* je tak informací o objektu s rychle, bystře tekoucí vodou a patří do motivického okruhu „jaký“.¹³ Podobně u antroponym: příjmení (= Familiennamen) *Vrba* sice etymologicky souvisí s *vrba* „Weide“, ale antroponymicky relevantní motiv spočívá na metaforickém pojmenování osoby s dlouhými vlasy nebo toho, kdo bydlí u vrby, popř. kdo vyráběl (pletl) z vrbového proutí koše.

3. Včlenění hotového propria do jazykové a společenské komunikace

Propriálně pojmenovací akt je dovršen včleněním hotového propria do jazykové a společenské komunikace. Tím se zahajuje fáze fungování jména. Toto přehodnocení se projevuje dvěma nejdůležitějšími okolnostmi:

- Apelativní typ významu etymonu nebo výchozího apelativa je eliminován a formuje se a stabilizuje nový typ významu, totiž význam propriální, který se vztahuje pouze na jeden pojmenovaný objekt: *Bukovice* propriálně znamená „ves 8 km východně od bývalého okresního města Tišnov, severně od Brna, doložena poprvé r. 1259 *Bvkowize*, nemající kostel, vždy s českým obyvatelstvem ...“.¹⁴ Jedině pod tímto významem, který je identický s lokalizující funkcí, plní ve společenské komunikaci oikonymum *Bukovice* svou roli jako propium. Protože význam „buk“, který je skrytý v etymonu, je pro fungování irelevantní, nelze jej v oikonymu „přeložit“: i v německých textech zůstává *Bukovice*, ovšem v něm. adaptaci *Bukowitz*. Znalost apelativní sémantiky etymonu nebo fundujícího apelativa není už vůbec nutná – u většiny proprií tuto okolnost běžný uživatel jazyka nezná a přesto jich jako proprií užívá, např. *Ljubljana*, *Maribor*, *Brioni*, *Protorož*, *Terst* atd. Uvedená jména nepodávají žádnou „apelativní“ informaci, jsou jazykovou značkou svého objektu.

- Hotové proprium se počíná vyvíjet jako samostatná jednotka jazyka: začleňuje se do gramatických, syntaktických a pravopisných pravidel, nabývá dialektových podob, vznikají všelijaké varianty, vstupuje do mezijazykových vztahů. Od vývojových tendencí apelativ se však odlišuje určitou retardací, petrifikací starší vývojových forem (stadií) a uvolněnějším vztahem ke gramatickým normám.

4. Význam vlastního jména

Z toho, co bylo řečeno výše, vyplývá, že je zapotřebí diferencovat mezi třemi typy významu vlastních jmen:

¹³ Paradigma typů motivických modelů je podáno ve studii: Rudolf Šrámek, *Toponymické modely a toponymický systém*. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 304–318. Německý překlad: *Zum Begriff „Modell“ und „System“ in der tschechischen Toponymie*. ONOMA, 27, 1972/1973, s. 55–75.

¹⁴ Viz Ladislav Hosák, Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I*. Praha 1970, s. 133, II. Praha 1980.

• *Etymologický význam* se vztahuje na etymon jména nebo na jeho (existující nebo jen rekonstruované) výchozí apelativum a je branou k objasnění „obsahu“ (= Inhalt) propriálně pojmenovacího motivu. Počáteční vývojové fáze onomastiky byly zaměřeny právě na odkrytí toho typu významu, a proto není rozdíl mezi etymologickými slovníky apelativ a proprií.

• *Propriální význam* vzniká na základě individualizovaného (singulativního) vztahu k pojmenovanému objektu, je vázán pouze na tento objekt, nemá proto charakter pojmu a je nepřeložitelný, protože nereflktuje strukturu apelativního významu, nýbrž struktur propriálně relevantního motivu. Jedině tak mohou propria v jazykové a společenské komunikaci plnit roli „proprií“. V komunikaci je nutno znát propriální, nikoli etymologický význam.

• *Uzuální význam propria* vyplývá z užití propria v konkrétních komunikačních situacích. Uzuální význam není odrazem propriálně pojmenovacího aktu, ale stylistických, emocionálních, modálních, konotativních a jiných vlastností textu. Vzniká nový obor onomastiky – propria v textu.¹⁵

Závěr

Onomastika jako speciální vědecká disciplína se od poloviny 20. století rozvíjí velmi intenzivně, a to zvláště třemi směry:

Budují se její obecně teoretické a metodologické základy, které jí umožňují chápat propria jako lingvistický (nikoli jen jako etymologický nebo filologický) fakt.

Pole jejího vědeckého zájmu se od „klasické“ orientace na původ a vývoj proprií rozšiřuje o problematiku fungování proprií v komunikaci, textech, promluvách atd.

Interdisciplinárnost onomastiky není již chápána „jen“ jako tradiční spolupráce s vědami historickými, jak tomu bylo zejména v 19. století, ale zapojují se o zřetele sociologické, psychologické, ekonomické, právní aj. Dobrou ukázkou jsou témata, která se dotýkají vztahu proprií a systému společenských kulturních hodnot, jak jsou zpracovávána v onomastice skandinávské a polské.

Lze proto říci, že se mění paradigma onomastiky. Stává se z ní relativně samostatná subdisciplína lingvistiky, která zkoumá nejen vznik a původ proprií, ale také jejich systémové a komunikační vlastnosti. Propria neinterpretuje jako jednotliviny, nýbrž jako prvky komplikovaných vztahů, které v rámci jazyka vytvářejí propriální sféru jazyka (neboli druhou vrstvu jazyka).

Literatura

Jan Balhar, Pavel Jančák (vedoucí autorského kolektivu), *Český jazykový atlas*, Sv. 1. Praha 1992.

¹⁵ Viz např. Heinrich Kalverkampfer, *Textlinguistik der Eigennamen*. Stuttgart 1987.

- France Bezlaj, Význam onomastiky pro studium praslovanského slovníku, *Slavia*, 27, 1958, s. 353–364.
- Henryk Borek, Potrzeby i zadania nazwotwórstwa w toponimii słowiańskiej, *Z Polskich Studiów Slawistycznych, Językoznawstwo* 6, Warszawa 1983, s. 51–62.
- Aleksandra Ciešlikowa, Profesor Henryk Borek i Jego nowe spojrzenie na nazwy własne, St. Gajda (red.), *Region w świetle nazw własnych*, Opole 2007, s. 37–47.
- Ladislav Hosák, Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. Praha 1970, II., Praha 1980.*
- Václav Machek, *Etymologický slovník jazyk českého*, Praha 1968.
- Heinrich Kalverkämper, *Textlinguistik der Eigennamen*, Stuttgart 1987.
- Pavle Merkuš, *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*, Uredila Metka Furlan in Silvo Torkar, Ljubljana 2006.
- Franz Miklosich, *Die Bildung der slawischen Personennamen, Denkschrift der Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Classe, Bd. 10.* Wien 1860, s. 215–330.
- Franz Miklosich, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slawischen.* In: *Denkschrift der Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Classe, Bd. 14,* Wien 1865, s. 1–74.
- Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen, Manuel-neudruck*, Heidelberg 1927.
- Libuše Olivová-Nezbedová, Miloslava Knappová, Jitka Malenínská, Jana Matúšová, *Pomístní jména v Čechách, O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995.
- Libuše Olivová-Nezbedová, Jitka Malenínská, *Slovník pomístních jmen v Čechách, Úvodní svazek*, Praha 2000.
- Libuše Olivová-Nezbedová, Jana Matúšová, *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách.* Praha 1991, a *Retrogradní index slovníku pomístních jmen v Čechách*, Praha 1991.
- Slovník pomístních jmen v Čechách.* Sv. I. Praha 2005, sv. II, Praha 2006.
- Vladimír Šmilauer, *Příručka slovanské toponomastiky, Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praha 1970.
- Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999.
- Rudolf Šrámek, Onomastická teorie ve slovanské onomastice, *Słowiańska onomastyka, Encyklopedia*, T. I., Warszawa–Kraków 2002. s. XXX–XLIII.
- Rudolf Šrámek, Toponymické modely a toponymický systém, *Slovo a slovesnost*, 33, 1972, s. 304–318. Německý překlad: Zum Begriff „Modell“ und „System“ in der tschechischen Toponymie, *ONOMA*, 27, 1972/1973.

Etimon, poimenovalni motiv in pomen lastnih imen

Povzetek

V pričujočem članku je v kratkem opisu pojmov (= sistemskih kategorij) etimon, proprialni poimenovalni motiv in proprialna vsebina podan poskus, da bi zajeli najbolj bistveno, kar ustvarja razliko med apelativnim in proprialnim. Etimon predstavlja povezanost v tvorbo imen pritegnjenih občnih imen (iztočnice) in temeljnega besedja poimenovalnega jezika. Proprialni poimenovalni motiv je treba pojmovati kot premostitev t. i. proprialnih objektov (= proprialno k poimenovanim objektom) in takega po njihovih lastnostih, ki odsevajo vsebino proprialnega poimenovalnega motiva. Kategorija proprialne vsebine ne more biti apelativne narave (in tudi ni), ker se lastno ime posameznega objekta lahko nanaša samo na posamezni objekt in ne more ustrezati na apelativni način pojmovno strukturiranemu vsebinskemu tipu. Na koncu je opozorjeno na razvojne tendence, ki se uveljavljajo v imenoslovju od polovice 20. stoletja naprej.